

A naplóíró

NÉMETH LÁSZLÓ: NAPLÓ

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2006
451 oldal, 2980 Ft

Kis túlzással azt is mondhatnám, hogy Németh László *Napló*inak megjelentetésével új Németh László-mű született, s ha ezt mondanám, akkor azt is hozzátenném ehhez, hogy az egyik legmélyebb és legsúlyosabb Németh László-mű született meg a *Naplók* megjelentetésével. A kijelentés tartalma azt jelzi, hogy a *Naplók* Németh életének és életművének középpontjában állnak, az pedig, hogy mégsem mondhatom teljes bizonyossággal, hogy az egyik legfontosabb és legmélyebb Németh László-mű született meg, szintén az életmű természetéből (és ennek az életműnek a kiadási körülményeiből) következik. Megpróbálok bizonyítani azt, amit mondtam.

Azok, akik kicsit is mélyebben foglalkoztak Németh László munkásságával, tudják, hogy Németh vallomások író volt. Pontosabban nem egyszerűen vallomások író volt, hanem olyan író-gondolkodó, aki a maga egzisztenciális súlyú, az alkatában hordott feszültségeit szépirodai műveiben igyekezett meg- illetve feloldani, a gondolatiság és a személyesség tehát ebben az életműben kölcsönösen meghatározta egymást. Németh Lászlót olyan nagy formátumú gondolkodónak (tehát nem egyszerűen ilyen vagy olyan oldali politikai gondolkodónak, akinek sokszor igyekeznek beállítani) látom, aki a maga bölcséleti igényét, ha tetszik, a maga gondolkodástörténeti helyzetét személyes kérdéseivel kapcsolta össze, az így feltáruuló világot pedig – természetszerűen – írásaiban mutatta meg. Németh László világát tehát egyszerre uralta a gondolatiság, a gondolatiság iránti igény s a világba (magyarországba, huszadik századba) vetettségéből származó feszültségsor. Terjedelmét, gondolati súlyát és a feltárt mélységeket tekintve is hatalmas életműve az elmondottakból következően vált alapvetően vallomások jellegűvé. Írásai kapcsán Németh is beszélt arról, hogy művei tulajdonképpen vallomások, s ha a művek geneziséjét tekintjük, akkor mindegyik mű születésénél megtaláljuk a személyes érintettséget, sőt az egész életművet, tehát nemcsak a műveket, hanem az egységes életművet is ez a személyes érintettség formálta. Ebben a vallomások jellegében rejlik a magyarázat annak, hogy a *Naplók* rendkívül nagy jelentőséggel bírnak Németh László világában. S hogy mégsem mondhatom a legnagyobb határozottsággal azt, hogy a *Naplók* – már önálló műként szemlélve őket – a legfontosabb és a legmélyebb Németh-művek közé tartoznak, annak több oka van. Az egyik éppen az életmű vallomások jellegéből fakad. A *Naplók* vallomások jellege szinte felolvad, belenő a művek, az iskolaorvos naplójának, a műfordító naplójának,

a bemutatókat végigszenvedő író naplóinak, a tájékozódó ember olvasónaplóinak, az élet-rajzi jegyzeteknek, az emlékezéseknek, a betegségekről írott naplónak és a terjedelmét tekintve is hatalmas levelezésnek a vallomásosságába, mélyebben: az egységes életmű vallomásosságába. Ha Németh vallomásos, személyes hangját akarjuk követni, akkor az említett hatalmas vonulatok vallomásosságát is hozzá kell kapcsolnunk a mostani szövegekhez. Azt mondhatjuk tehát – s ezt már tényleg mondhatjuk –, hogy ezek a naplók a teljes és egységes életmű egyik vallomásos rétegét alkotják, miközben a vallomásosság különböző rétegeit nehéz szétválasztani ebben az életműben. (Példákat is idézek, csupán a műfaji átfedésekre: a *Tanu* című folyóiratot elindító fiatal Németh vallomásos, naplóba illő hangja a Gulyás Pálhoz írott levelekben szólalt meg, az a hang, amellyel az *Ember és szerep*ben Pocó lánya haláláról szól, a *Naplók*ban a Kata halálakor írott részekben szólalt meg újra, s így tovább, tehát a különböző műfajok erősen átjászanak egymásba, jól mutatja ezt, hogy ebben a kötetben a *Naplók* között szerepeltetik az Illés Endréhez írott levelet.) A másik ok, amiért nem mondhatom azt, hogy új Németh László-mű született, az az, hogy a kötetben szereplő írások döntő többségét a különböző életműsorozatok különböző kötetéből már ismertük, s hogy az anyagot összeállító Németh Ágnes a naplók (az én felfogásomban egzisztenciális súlyú feljegyzések) mellé tanulmányokat, emlékezéseket, történeti-politikai dokumentumokat, politikai elemzéseket (például a *Mi történt?* című írást) is kapcsolt. Mindezzel együtt azt kell mondanom, hogy nagyon fontos könyv született ezzel az összeállítással – egyrészt azért, mert felhívja a figyelmet Németh László *Naplóira*, ezzel együtt pedig az életmű vallomásos vonulatára, másrészt azért, mert elsőként egy gyűjteményben szerepelteti Németh *Naplóit*, harmadrészt pedig azért, mert Németh Ágnes az eddig ismert *Naplókat* újabb részekkel egészítette ki, csupán azt sajnáljuk, hogy még mindig találunk az elhagyásokra utaló szögletes zárójeleket, s hogy ez a gyűjtemény sem teljes, tehát nem az összes *Naplót* közli.

Mindaz, amit eddig elmondtam, a kiadáshoz és a *Naplók* általános jelentőségéhez köthető, igaz, a Németh-életművön belül. A Németh László-i napló természetrajzára viszont az vonatkozik, hogy a napló a természetes ember megnyilvánulása volt. Szabó Zoltán nagy jelentőségű felismerése volt, hogy megmutatta: Németh Lászlóban egyszerre munkált a társadalom teremtette ember és a természetes ember. A társadalom teremtette ember szerepekben létezett (ennek kapcsán Némethnek az *Ember és szerep* című munkájára, a szerepről való fejtegetéseire és fölvetett szerepeire utalok). A szerepen inneni, tehát az önmaga világában létező Németh Lászlót, Szabó Zoltán kifejezését használva a természetes embert – többek között – a *Naplók* mutatják meg. Ám ezek a *Naplók* valójában nem azért érdekesek, mert bepillantás engednek Németh családi világába, vagy éppen számos filológiai jellegű kérdés megoldását segíthetik, hanem azért, mert a természetes ember ütközéseit, megnyilvánulásait őrzik. Sokszor mélyebben, tisztábban, emberibben, mint a művek, de mindenképpen – Nádas Péter más összefüggésben használt kifejezését kölcsönvéve – *stilizálás* nélkül. Ahhoz ugyanis, hogy Németh naplót írjon a legtöbb esetben éppen a szerepektől való eltávolodásra, a szerepek kiürülésére, azok ledobására volt szükség. Németh pontosan ismerte önmagát, ezért írhatta: „A szenvedéseim: ez volt a főművem” – a *Naplók* pedig a szenvedéseket átélt embert önmagában, szenvedései közepette mutatják meg, számos esetben természetesen, a helyzetből következően ismét csak felnagyítva a sérelmeket, ütközéseket. (Csupán zárójelben: miután Németh pontosan ismerte önmagát,

pontosan látta a *Naplókat* megelőző élethelyzetet és a *Naplók* jelentőségét is. „Közös bennünk, hogy itt is, ott is a sors kényszerítette a szembeforduló menekülőt egy elszánt farkas-szemre. Amikor egy helyzet olyan tűrhetetlen volt, egy probléma olyan gyötrő volt, nagy néha egy remény olyan lelket feszítővé vált, hogy az életet nem lehetett folytatni tőle, olyan helyzetben, amelyben más, írásvédelem katarziszát nem ismerő agy rövidzárlatot kap vagy öngyilkos lesz, akkor fogadta el a drámaíró és a naplóíró is a kikerülhetetlen párbajt”, írta, később pedig hozzátette: „Ezek a naplók legviharosabb óráimba engednek bepillantást – aki belső életéről ezeknek az alapján akar képet alkotni, mégis durva tévedésbe esik. Sokkal sötétebb, viharosabb képet kap rólam, hiszen csak azokba a pillanatokba lát bele, amikor a naplóírás szükségessé vált – holott a célja annak nem a sötétség s a fájdalom feltárása, hanem a derű vagy legalább a nyugalom megszerzése volt.” Ide kapcsolódik az is, ahogy Németh Ágnes megjegyzi, hogy a háború alatt csak a *Naplókat* akarta elásni, s megőrizni, mert azokat tartotta valójában fontosnak. Innét nézve egyébként nem az az érdekes, hogy Németh eljutott a naplóíráshoz, hanem az, hogy valójában későn jutott el hozzá, csak a harmincas évek második felében, nagy ütközései után és nagy vereségei közepette.)

A hagyományos Németh László-képtől azért még el kell szakadnunk valamennyire ahhoz, hogy a *Naplókat* Németh fontos műveiként szemléljük. Nem attól a Németh László-képtől, amelyik Némethet egyfajta ideológusnak, minden magyar gondok megoldójának látta, ezzel a képpel – úgy gondolom –, még vitatkozni sem érdemes. Azzal a Németh László-képpel azonban igen, amelyik Némethet csak a műveiben létezőnek látta. Két vonatkozásban is, az egyik ezek közül az, hogy ki kell mondanunk: Némethnek nem mindegyik műve maradandó, mára főképpen a drámái – tehát éppen a naplókval egy lélektani helyzetben született drámák – tűnnek megfakultnak, regényei közül az *Emberi színjáték*, a *Gyász*, az *Iszony* és az *Irgalom* címűeket tartom ma is élőknak, s ezt a valamikori világ mai erodálódása közepette nem is érzem kevésnek, nem beszélve számos fontos esszéjéről és tanulmányáról. Miközben a művek, a ma is élő művek száma csökkenni látszik, úgy nyílt lehetőség az életrajzi írások, a levelezés és éppen a *Naplók* megismerése révén rálátunk arra a küzdelemre, amelyet Németh magával és a világgal folytatott, s bizony nem egy esetben a műveket is csupán dokumentumoknak látjuk, az említett küzdelem dokumentumainak, számos esetben éppen a drámák azok is. Némethnek a ma is élő munkáiban sikerült kilépnie önnön világából, azokat oly mértékben eltávolítania magától, hogy önmagukban is képesek létezni, másrészt viszont azt is mondom, miközben nem szeretnék a pszichologizálás hibájába esni, hogy a belső feszültségeit feltáró, megmutató írások között, s idetartoznak akár a levelek és a *Naplók* is, találhatunk műveket, akár kiemelkedő jelentőségű műveket is. Ahhoz, hogy ezt felismerhessük, észre kell vennünk, hogy nemcsak a hagyományos műformákban születhetnek valódi művek, hanem minden korábbi, esztétikai értékeket hordozó formáktól függetlenül új formákban is, napjainkban így jut például egyre fontosabb szerephez az életrajzi beszélgetés, bár ha belegondolunk, ez sem annyira új forma, mint ahogy manapság mutatja magát, mindenesetre újabban Bodor Ádám, Ferdinandy György, Tolnai Ottó és Nádas Péter beszélgetései – a társaik Balla Zsófia, Kulcsár Katalin, Parti Nagy Lajos és Mihancsik Zsófia voltak – ugyancsak élőnek mutatják ezt a formát. A másik pedig, amit észre kell vennünk, az az, hogy bizonyos jelenségeknek-feszültségeknek a művekben való megjelenítése, ahogy utaltam rá, Nádas Péter

beszél erről, még nem feltétlenül eredményez művet. Ezeknek a feltevéseknek a jegyében úgy látom – legalábbis a mai látószögünk láttatja ezt így –, hogy Némethnél két ma is élő forma létezik, az egyik, amelyik közvetlenül, áttételek nélkül, de mégis irodalmi hatást elérve, esztétikai élményt keltve, etikai kérdéseket a választás kényszerével élénk állítva mutatja meg az őt uraló feszültségeket, a másik pedig a ma is élő, hagyományos forma, nagyjából a regény, kisebb részt a dráma, s erősen élően az esszé. A dráma Némethnél az a műfaj, amelyik nagyon közel áll a naplóhoz, stilizáltsága azonban nem erősíti, hanem elfedi a személyességet. Azt, hogy milyen erővel tud hatni egy Németh-napló szövege, egyetlen példán mutatom meg. A *Személyes ügyben* címet viseli az az írás, amelyet Németh még Vásárhelyen, 1947-ben, a születésnapja (egyben: Nagypéntek) környékén Magyar Közösség ellen indított per időszakában írt, amikor ellene is hadjárat indult. Az írást a Bethlen Gimnázium könyvtárában rejtette el, Földesi Ferenc találta meg, évtizedekkel később. Az írásnak két vonulata van, az egyik az öngyilkosságára készülő ember gyónása, vallomása, a másik pedig a művét befejezni készülő író küzdelme, vívódása azon, hogy miképpen is fejezheti be a művét, meddig juthat a mű befejezésében. (Németh egyébként mindig pontosan lezárt, teljes életművet akart az utókorra hagyni.) Idézem: „A tervem ez: Megírom a *Husz János*-t. A cikk helyett ez – a máglyán égő Husz szava – legyen a válaszom. Ha úgy tetszik, hogy marad még idő: befejezem az *Iszony*-t. Ebben az emberiségtől búcsúzom. Addigra meglesz az érettségi – s én nem leszek Vásárhelyen, Pesten – aki keres, azt hallja, nem tudják, hol vagyok... De nekem megsürgönyzik, hogy kerestek. Ha soká keresnek – tán még a *Magam helyett* utolsó fejezetei is elkészülnek. Most már igazán: magam helyett. Az ismeretlen hely különben Szilas. Pétert megkérem: ha történne valami, adjon helyet a kriptában. Azok helyett, akik igazán jók voltak hozzám, abban a temetőben, amelynek a halmain eldőlve, valaha... verset írtam. Egy paksamétát is átadok neki: tudnivalók halálom esetére. (Ez a napló s a *Válasz* számára írt cikk is benne lesz. S egy imádság, bűnöm védelmében, amelyet a Sírom fölött kell elmondani.) Mi az oka, hogy Péterben jobban bízok, mint másban? Biztosra veszem, hogy ő (akármilyen okból) utasításaim végrehajtja. Aztán még javítgatok egy-két napot a régi munkáimon. Kimegyek a Várkapuhoz a szárcsákat nézni... öblíttem a lelkem – s egy nyári éjszaka, ha meg nem előznek: – de hisz ez ki van már dolgozva. Ki hinné: szinte felvillanyoz, hogy elhatároztam. Úgy érzem: kintől szabad vagyok.” Mi ez, ha nem egy nagy sakkjátszma, az étellel-halállal és a művekkel vívott sakkjátszma leírása? Széchenyi étellel és halállal vívott küzdelméhez hasonlít ez, úgy, ahogy azt Németh is leírta a Széchenyiről írott könyvében, s Kovács András Ferenc Széchenyi-sakk címszó alatt versben megjelenítette. A sakk tétje Széchenyi és Németh között csak látszatra (ország – mű) különbözött, mert a valódi tét az élet volt. Az étellel és művel folytatott képzeletbeli lépések leírása után Némethnél annak az imának a leírása következik, amelyet terve szerint a sírja fölött kellett volna elmondani: „Itt állok vízszintes kapudban – a sír szája fölött –, hogy felszívódjak benned, Szent Örökkévalóság. Te küldtél s én omlom vissza beléd – mielőtt visszaszólitottál volna. Megbocsátod-e bűnömet? Nem átkozod-e meg atomjaimat, mielőtt a földben szétoszolnák? Tudom én, mi pusztul el minden emberben. S csak én és Te tudjuk, mi pusztul el – mennyi szó, látomás – az én lezárult szemem mögött. Hisz még csak most lettem volna az, amivé csináltál. Amit eddig éltem – csak adat – vagy inkább fájdalomgyűjtés volt tervbe vett művünkhöz. Sem beteg nem vagyok, sem lelkem nem fáradt; sem helyzetem nem tölt keserőséggel.

A szerzetes szép életét éltem – lányarcokkal mosolygó fehér folyosókon. Semmi belső okom nem volt a halálra. Annál több a termésre, az őszi kihordására. Rád gondolok – közös terveinkre –, s a zokogás fojtogat. Ez a zokogás méri bűnöm és veszteségem – de ez méri mentségemet és áldozatomat is. Mert nemcsak a kertet csináltad Te – azt is, aki a kertet most kivágja. Te adtad a gazdagságot, de Te adtad az igazság felelősségét is. Azt akartad, hogy mindenáron mindent kimondjak, s nem engedted meg, hogy amit igaznak kellett éreznem, megtagadjam. Lettem volna ez vagy az! Miért kellett mind a kettőnek lennem? Vagy az volt a célod velem, hogy a föláldozott gazdagság mértékével hirdesd, annyi igazságmondó század után, utolszor tán e földön: a lelkünkben kialakult igazság kötelező méltóságát? Azt kívánták tőlem: mondjam, az igenre, hogy nem; a nemre, hogy igen; az agyam műszere helyett az ő óraműveikre szereljem lelkem mutatóit. Bűn-e, hogy a család helyett a tékozlást választottam? A művész szüretje helyett az igaz ember lelkiismeretét? Azt mondhatod: vártam volna be az emberek ítéletén át a Te döntésedet. Hisz én mutattam ki, hogy a hős elszánása gyengeség és bűn, ahol a mártírum koronája ragyog. De Te tudod: hogy nem a börtöntől félttem én. Riadt idegeim a középkor kínzószerszámaival is összebarátkoztak. Husz János máglyájára én is odaállok, ha azon – mint ő – vallhatok s győzhetek. De épp a győzelem volt kétes. Az ideg az, ami nem győzi a megtérés tökéletesedett módszereit. Megtagadván a csábító sűgőket – nem akartam a fölém került hóhérok megafonja lenni. Ezért halok meg így – forma szerint: önként – valójában: az önkéntes halál borzadását is legyőzve, hogy ami a legjobb volt bennem, győztes maradjon. Te hallgatsz – s én, szétoszló lélek: nem érzem felmentéset, csak részvételeket. Nagyon nehéz embernek lenni. S nekem nehezebb volt, mint akárkinek.” Irodalomnak, jelentős hatással bíró irodalomnak gondolom ezt, s a *Naplók*ban még számos hasonló, az *olvasót* magával vivő részletet találtam...

Miután a *Naplókat* Németh-életmű szerves részének tekintem, természetesnek tartom, hogy azok sűrítve magukban hordozzák ennek az életműnek a jellegzetességeit. A vallomássóságról már volt szó, s arról is, hogy a *Naplókat* – nem véletlenül, hiszen ezek a *Naplók*, kivéve párat, a szenvedés pillanataiban születtek – a gyónás mozzanatát is magukban hordozzák, annál is inkább, mert Németh mindig a maga világát teljesen lezárva készült elhagyni ezt a világot. (Tolsztojjal való rokonsága leginkább ebben a mozzanatban ragadható meg.) Alkatának legmélyebb vonásai mutatkoznak meg ezekben az írásokban, így a vallásos érzéshez való ragaszkodása, ez éppenséggel a *Naplók*ban mutatja meg magát, az 1943-ban, a Bocskay-kertben írott feljegyzéseket már uralja, később aztán az egész életmű vezető gondolatává válik. De már előtte is, amikor az *Iszonyt* írni kezdte, a vallásossággal kötött kapcsolatot: „Vajon észrevevődik-, átragyog-e az eleve meghatározott stíluson ez az új lelkiállapot?” – kérdezte. Tudjuk, mire a mű elkészült, számos lelkiállapoton ment keresztül a szerző is. De éppen ebben a feljegyzésben kérdezte magától, s ezzel a *naplók* fontosságáról mondottakra utalok vissza: „Szabad-e mást írnom, mint följegyzéseket a bennem folyókról?” 1948-ban, Sárospatakon például ezt írta: „Vágy, hogy az Evangéliumot olvassam. Csak az angolt találom meg, abból betűzgetem a Korinthusbeliekhez írt levelet, a másodikikat. Karácsony Sándornak alighanem igaza van: a magyarság ügyét hittel kell összekapcsolni. Valószínűsége nincs a megmaradásunknak; a titkok azonban megmozdulhatnak javunkra.” A vallásos érzéshez való közeledés még az írás lényegén is elgondolkodtatta, joggal érezhette úgy, hogy az írás támadhatóvá teszi, ezért gondolkodott

azon, hogy miképpen tudna elhatárolódni az avatatlanok értetlenségétől. „Az írás szégyene, hogy az avatatlanokat is oda kell engedni hozzá. Fogalmazás közben a készületlenségükre gondolni. Az akadémikusok gáncsait előre kivédeni. Ezért oly unalmas, hosszadalmas. Jézus még a magvetőről szóló mese értelmét is csak a tanítványoknak mondta meg.” A napló vezette el Némethet az aforisztikus fogalmazáshoz is, a könyvben számos gondolati igényű, pársoros feljegyzést találunk, főképpen a *Napló gondolatokban*, a *Siralomház* és az *Egy perc alatt leírható* című feljegyzésekben. A maga, vallásos érzéshez kötődő gondolkodását, törekvését is ilyen feljegyzésben foglalta össze a legteljesebben: „Vallásos életet élni – a túlvilág tudata nélkül”.

A vallásos érzés mellett a szerzetesi hajlamok is felbukkannak a *Naplókban*. Tisztán kell látnunk ezt is, ahogy a vallásos érzés nem a vallásosságot jelentette nála, úgy a „szerzetesi regulák” keresése is a *hogyan élünk?* kérdésre adott válaszok keresését jelentette. Ebben a szellemben fogalmazta meg a maga „szerzetesi reguláit”, de hát ezek is hosszú évtizedek alatt formálódtak ki. Még 1938-ban írta: „Csak a tiszta, kemény, szerzetesi reménytelenség segíthet rajtam”, 1963-ban pedig így fogalmazta meg a maga „szerzetesi reguláit”: „E regulák száma nem nagy, s nem is most eszelem ki őket: az első három már akkor megvolt, amikor Vásárhelyt, a tanítás abbahagyása után, először összeállítottam őket, s a másik négy is csak tán sorrendre s névre változott, mert összes számuk mindig hét volt; azért-e, mert így parancsolta a számkabala, vagy mert a buddhistákénál erősebb s egyszerűbb ’út’-nak ez a szám felelt meg? Felosztásom a legtermészetesebb: fizikaiakra vagy elemiekre s lelkiekre vagy magasabbakra (ha úgy tetszik középfokúra) lehet osztani: a legfelsőbbeket magamnál jobb, falra alkalmasabb sziklamászókra hagyva. Az első szabályok e szerint: a tisztaság, rend s tevékenység; a magasabbak: érdeklődés, jóakarát, nem-ragaszkodás, derű”. Németh Gandhival kapcsolatos gondolkodása is a *Naplók*ból követhető a legteljesebben, s mi minden még... Többek között az is, amit a magyarságról gondolt. Minden kommentár nélkül idézem azt, amit 1965-ben írt le: „A népesedési grafikonok nagy egybevágása avval, amit én, amit én, a javíthatatlan reménykeltő tapasztaltam: a magyarság mint a királynőjét vesztett raj – pusztulásra ítélt egyénekre esett...”. Bármerre is indulunk tehát a *Naplókban*, az életmű alapkérdéseire jutunk el, ami megköveteli a mostani kötet anyagának bekapcsolását a Németh Lászlóról való gondolkodásunkba...

Füzi László